Enigma Cervantes. La transcripció del documental (1/3)

Autor: Francesc Magrinyà
Data de publicació: 14-03-2012

Sis anys després de l'aparició del documental d'en David Grau i d'en Jordi Bilbeny, en Francesc Magrinyà ens ofereix la transcripció total del text, amb una ressenya introductòria que venç el silenciament i la censura a què en el seu moment el van sotmetre els "nostres" mitjans de comunicació i que esdevé, per la seva lucidesa, única i impagable. Per raó de la seva extensió, aquest article s'ha dividit en tres parts.

Sis anys després!

L'any 2006 el cinema Alexandra de Barcelona va projectar un documental sobre un dels més grans escriptors de tots els temps. El film fa un repàs de la vida i obra de Cervantes i s'intitula Enigma Cervantes. El director i productor són, respectivament, David Grau i Pilar Montoliu. Com que el tema m'interessava, vaig anar a veure'l i, alhora, vaig proposar-me, en la mesura de les meves possibilitats, de resseguir-ne el ressò. Sobretot en els principals periòdics escrits de Catalunya i en les televisions que hi arriben. El meu objectiu era restar amatent al fet de si en algun d'aquests mitjans se'n faria alguna mena de comentari, ressenya o valoració.

L'obra no va restar gaires dies en cartellera. Potser ni dues setmanes i fins on jo sé cap publicació no en va parlar Del documental, doncs, no vaig poder llegir-ne ni escoltar-ne cap crítica. Cap ni una, llevat d'alguna referència escadussera a TV3, televisió que, d'altra banda, ha emès el film en dues ocasions. I han passat sis anys i encara som en la mateixa situació. En canvi, la setmana passada, un dia de finals de gener del 2012, va traspassar un dels més grans cineastes grecs de tots els temps anomenat Teo Angelópulos, autor de llargmetratges de gran anomenada com Eleni i la Mirada d'Ulisses. L'autor grec i les seves obres quedaran de ben segur com a clàssics de la història del cinema i, com a tal, els tracten ja un gavadal de directors de cinema i crítics a La Vanguardia, El Periódico, l'Avui- El Punt, l'Ara, El País o El Mundo i hi han fet referència les televisions generalistes. Tot plegat, molt encomiable.

En canvi, pel que fa a Enigma Cervantes, d'en David Grau i en Jordi Bilbeny, estic segur que la humil ressenya que jo em disposo a fer-ne a continuació serà una primícia en el món mundial. La primera... després de sis anys! La veritat, ho trobo escandalós. Trobo escandalós que no s'hagi escrit res en paper sobre el film ni n'hagi dit ni ase ni bèstia quasi cap de les televisions. I fa estrany, car només amb el títol de l'obra ja es veu que el tema ha de resultar interessantíssim. I és que a veure... què redimonis ha passat amb Cervantes i la seva producció escrita? De debò que un film que tracta aquest tema no ha d'interessar la gent? No m'ho crec. Aquí hi ha hagut manca de promoció adient entre els mitjans. Una manca conscient de promoció. Tot fa pensar que ens trobem, doncs, amb un altre cas de censura. Estic convençut que els responsables dels diaris nostrats i de les televisions –qui sap per quines pressions– han ordenat als seus periodistes que, d'aquest film, no se'n parli ni se'n creïn expectatives, ni tampoc que se'n faci debat o propaganda ni que es faci saltar el tema a la vida de carrer, ni res. I punt i final. I és curiós perquè el leitmotiv més important d'Enigma Cervantes és aquest: la censura. Casual? No.

Estructura de l'obra

Enigma Cervantes està estructurat a partir de disset preguntes que l'entrevistador formula a escriptors, erudits, investigadors, historiadors i professors universitaris de literatura i d'història al voltant de la vida i l'obra del nostre escriptor i del temps que li va tocar viure La pel·lícula dura una hora i deu minuts i està dividida en set parts. Passo a comentar-les.

Títol i preàmbul: de quina mena d'enigmes parlem? L'acadèmia

El títol ja fa palès per on aniran els trets de la pel·lícula: els enigmes sobre la vida d'en Cervantes i sobre la seva producció escrita. Ara bé, de quina mena d'enigmes estem parlant? Són uns enigmes semblants als de l'existència de Déu, l'origen de la vida, els límits de l'univers o la vida més enllà de la mort? No, de cap de les maneres. L'enigma o enigmes que planteja el film són molt més planers i humans. Giren a l'entorn de la trajectòria vital i les accions d'una persona com nosaltres, feta de carn i ossos, per bé que a diferència de la de la immensa majoria de mortals unes d'aquests accions d'ell han resultat ser unes obres cabdals en la literatura universal.

La pel·lícula s'enceta amb un preàmbul protagonitzat per Màrius Serra. Aquest periodista i escriptor se centra en el fenomen de la fossilització en l'estudi d'obres i autors que han assolit fama universal. Segons ell, aquestes obres i llurs creadors queden com abduïts per uns especialistes pagats per l'Estat. Aquests especialistes vénen a ser com una mena d'experts, uns experts que relacionant-se només entre ells, s'apoderen de l'obra en qüestió i construeixen amb ella una mena d'edifici –l'acadèmia– tancat i allunyat de la societat, i des del qual emeten uns veredictes que posteriorment seran recollits pels llibres de text i els mitjans de comunicació. Fins a tal punt arriba a ser inqüestionable llur opinió que aquesta acaba per esdevenir una mena de dogma. És la història i la interpretació oficials que tothom ha d'interioritzar i acceptar. Com que els experts estan recolzats pel poder de l'Estat, esdevé difícil lluitar contra llurs opinions i bastir-ne una versió alternativa. Quines obres tenim amb aquestes característiques? En el camp estrictament literari, penso en La divina comèdia, de Dante; Os Lusiadas, del portuguès Camoens; Shakespeare i les seves peces teatrals; Gargantua i Pantagruel, de Rabelais, i, és clar,. El Quixot, de Cervantes.

Segona part: sobre la vida de Cervantes

En segon lloc vénen tot un seguit de qüestions que estan relacionades amb la vida de Cervantes. Només les citaré. Heu-les ací: les incongruències sobre la seva partida de naixement –on hi surt un Carbantes en lloc de Cervantes i un nom Miguel escrit al marge–; el fet que en els escrits de l'època es mostri que ningú sàpiga on va néixer l'escriptor; la més que probable casa de Cervantes a Barcelona al passeig Colom núm. 2; la gran quantitat de llacunes sobre la seva vida; les falsificacions de documents sobre ell; la possibilitat que en les biografies oficials s'hi hagin barrejat fets protagonitzats per una altra persona; el fet que el novel·lista reconegui que "comúnmente" és anomenat Cervantes –la qual cosa indica que aquest no és el seu nom de veritat–; la seva catalanofília –corresposta pels catalans–; la relació i admiració que té per personatges del Principat –com el diputat de la Generalitat Joan de Florejacs o el famós Perot Roca Guinarda– que s'oposaven, el darrer amb la lluita armada, al règim autoritari i als cops d'estat que va protagonitzar el rei Felip I de Catalunya i II de Castella; la simpatia que el nostre escriptor mostra pels nyerros –una mena d'exèrcit d'alliberament nacional encapçalat per nobles de la baixa noblesa que vivien a les muntanyes– i la seva antipatia contra els cadells –gent que estava amb connivència amb l'autoritat reial–; la qüestió de si l'escriptor i militar es movia per la cort o no; la proximitat de parentiu de Cervantes amb el Justícia d'Aragó Pere de Lanuça –que va ser fet assassinar pel rei Felip quan aquest va gairebé esmicolar els furs aragonesos–; les campanyes militars de l'escriptor per Flandes i el nord d'Àfrica; la relació intel·lectual i familiar de Cervantes amb els Vives perseguits per la Inquisició; la seva participació en les campanyes del nord d'Àfrica i Flandes; els paral·lelismes biogràfics entre els Cervantes i els xixonencs Servent; les crítiques als virreis; l'enemistat acèrrima de caràcter literari però sobretot polític entre l'autor d'El Quixot i Lope de Vega familiar de la Inquisición, etc.

Tercera part: la Inquisició i la censura

Aleshores vénen tot un seguit de qüestions relacionades amb la implantació del terror de la Inquisició. i la censura –de la qual en l'obra Cervantina apareixen exemples al film–. En aquest sentit, em quedo amb dues afirmacions que trobo prou contundents i clarificadores. D'una banda, l'historiador Henry Camen ens fa sabedors que els inquisidors tenien coll avall que els Furs o les Constitucions de Catalunya eren el principal entrebanc per dur a bon port la seva infame tasca de control, crema i censura d'escrits i d'obres impreses i la seva feina de torturar i perseguir les persones que pensaven diferent. D'altra banda, segons que ens fa saber l'historiador Miquel Pérez Latre, la Inquisició va agafar un caire polític molt important a tota la Nació Catalana, per tal com aquesta institució disposava de tentacles molt importants que arribaven fins i tot allí on les institucions catalanes que s'havien reforçat ho havien vedat al poder reial.

Quarta part: El Quixot, una obra en clau xifrada

Segueixen a continuació unes paraules que considero capitals d'en Federico Ortés per entendre realment El Quixot; em refereixo al caràcter xifrat de l'obra. I és que, a veure, ¿algú amb dos dits de front pot resignar-se a pensar que l'autor d'El Quixot es proposava per mitjà de l'obra només fer desaparèixer un gènere de llibre que no agradava al novel·lista, a saber, els llibres de cavalleries? ¿No fa estrany que tota la riquesa psicològica dels personatges, els canvis d'ambient, la gran quantitat de tipus, l'humorisme, la sàtira, el sarcasme i l'esplèndida ironia que desprèn la narració estiguin destinats només a l'estúpid fet de voler fer desaparèixer una mena de novel·les? És com si diguéssim actualment que un novel·lista escriu una obra perquè es proposa, posem per cas, d'eliminar les novel·les rosa sud-americanes. Això no té solta ni volta. El Quixot és molt més que això! Cervantes volia dir moltes coses i importants –com reconeix César Brandáriz–, però ho havia de fer en clau xifrada, car si ho feia directament s'hi jugava la vida.

Cinquena part: el paper dels periodistes

Després de les paraules d'Ortés ve una mena d'intermedi en el qual Màrius Serra ens mostra el seu parer tan assenyat sobre el paper que han d'exercir els periodistes en aquesta mena d'investigacions. Ras i curt, ens fa saber que els periodistes han de fer una tasca pedagògica, que és explicar a la gent no experta aquests nous descobriments i els punts de vista alternatius a la versió oficial. Endemés, creu que cal esperonar i animar els experts a revisar llurs punts de vista i a exposar-los a través del món de la premsa perquè se'n beneficiï tota la societat. Ho han fet, això, els periodistes en el cas d'Enigma Cervantes? M'estalvio la resposta.

Sisena part: El Quixot

Aquesta sisena part se centra de cap en l'extraordinària novel·la cervantina. Al començament es fa esment a El Quixot d'Avellaneda, el qual, seguint el raonament de Ludovick Osterck, va ser confegit per ordre reial per contrarestar l'èxit esclatant d'El Quixot. I en aquest sentit cal dir d'antuvi que la majoria dels investigadors cervantins ben poques vegades han parat esment a quin tipus de púbic anava adreçada l'obra. I és sorprenent –com diu el protagonista mateix a la segona part– el seu èxit a Barcelona, València i Lisboa, sospitosament capitals de països enfrontats amb la monarquia castellana. Vet aquí, però, els punts més interessants que n'he extret: El Quixot és una crítica social i política a l'Espanya de Felip II de Castella. En l'obra, el protagonista vindria a ser en alguns capítols una mena d'alter ego d'aquest rei, mentre que el seu escuder representaria el paper de virrei i governador estranger i analfabet que no coneix els territoris ni les lleis dels països que ha de governar de la Confederació de Catalunya i Aragó. Altrament, s'insisteix en el caràcter realista de la literatura catalana des del Tirant –i molt abans com demostra Lo Somni de Bernat Metge, l'Espill de Jaume Roig o el Curial i Güelfa, afegeixo jo–, el cim del qual seria El Quixot mateix. I relacionat amb el punt anterior, també s'hi parla del tan debatut fenomen de la decadència de la literatura catalana –una decadència que en realitat no es va produir mai, sinó que la censura reial i eclesiàstica feien desaparèixer les primeres edicions catalanes de les obres i obligaven a traduir-les i a reimprimir-les en la llengua del rei, és a dir, en castellà–. Altrament, se'ns recorda que els textos literaris impresos en català eren molt rendibles, tal com demostra l'èxit de vendes del Tirant. La pregunta que podem fer a tenor d'aquesta afirmació salta a la vista. Si era rendible imprimir obres en català, per què es va deixar de fer?

Des d'un altre ordre de coses, els especialistes remarquen l'evolució psicològica del protagonista des de la primera part de l'obra fins al final de la segona. En efecte, Don Quixot queda reflectit en aquesta primera part com un boig que confon la realitat amb les seves ficcions –la qual cosa tindria un paral·lel real amb els hidalgos castellans o amb la gent culta castellana tout court, que volen aparentar riquesa i honor quan són en realitat uns pobres sòmines que es creuen les mentides dels llibres retocats, censurats, traduïts i tergiversats per la censura castellana–. En canvi, a la segona part, a l'Aragó però sobretot a Catalunya, el protagonista acaba per adonar-se que totes les ficcions de què és nodria se li esfondren davant la realitat de debò que acaba descobrint del tot a Barcelona. I es aleshores quan es cura... Voleu un exemple més extraordinari de l'amor de Cervantes pels catalans? També es fa esment del personatge de Cide

Amete Benengeli i la funció que exerceix en l'obra, el qual Cervantes el caracteritza com l'"escudriñador de los átomos de esta historia". I jo em demano si aquest personatge no fa referència al censor que n'ha investigat a la menuda les referències reals més o menys amagades i ha traduït el text originari català al castellà.

Finalment se'ns expliquen els tripijocs de la censura per fer desaparèixer l'edició barcelonina d'El Quixot perquè estava escrita en català bo i traduint-la al castellà i posant-li un peu d'impremta fals de Madrid.

Setena part: les catalanades de l'obra i el possible esfondrament d'un altre símbol del nacionalisme espanyol

La pel·lícula acaba amb un extens i divertit monòleg d'en Màrius Serra. En aquesta darrera intervenció seva, Serra ens adverteix que sempre s'ha dit que el tipus de llengua d'El Quixot és un castellà estrany, un castellà espuri, un castellà que no segueix la sintaxi castellana de l'època i que s'assembla sospitosament al català. I en aquest caient en posa uns quants exemples de catalanades, el més divertit dels quals és "hacerse el lloramicos" (!). Què vol dir això en castellà? Segueixen després unes iròniques reflexions sobre la possibilitat que, a la vista de les noves investigacions, s'esfondri un mite del nacionalisme espanyol –mite que, com ens ha advertit la Carme Riera, va ser creat pel Romanticisme alemany i adoptat pels casticistes espanyols de finals del segle XIX per convertir-lo en un símbol d'Espanya, dels espanyols i del caràcter dels espanyols–. I acaba recomanant-nos que llegim aquesta obra tan extraordinària amb el mínim de prejudicis possibles. I és que potser ens trobarem amb alguna agradable sorpresa...

Conclusió personal

El film m'ha resultat ser interessantíssim. M'ha obert, en efecte, la ment envers els enigmes que envolten l'escriptor i la seva producció literària. M'ha fet despertar moltes sospites i m'ha encomanat els dubtes raonables que planteja, tant pel que fa a la vida del nostre escriptor com al significat profund de l'obra i la llengua en què originàriament va ser escrita. L'única crítica que hi faria és que hom hi vol explicar massa coses amb poc temps i de vegades es perd el fil global del relat i, a més, hi ha el fet que l'espectador té dificultats per arribar al nivell de coneixements amb què parlen els especialistes. D'altra banda, penso que manquen imatges i escenificacions de l'època, trets que farien l'obra més mengívola. I acabo citant unes paraules d'en César Brandariz.: "Aquesta és una història molt humana i en aquesta història hi ha moltes coses soterrades". Vull remarcar l'expressió "una història mol humana". En efecte, el que arriba més al cor d'El Quixot és la història d'una immensa, grandiosa i entranyable amistat de dues persones que parlaven català en un món que no entenen.

Francesc Magrinyà, filòleg

Segueix a l'article: Transcripció del documental Enigma Cervantes (2/3)